

Gaál György

MARX — AZ IDŐSZERŰ FORRADALMI ESEMÉNYEK TÖRTÉNÉSZE

A téma kifejtésének módszere

Marxról, mint az időszerű forradalmak történésezéről szóló téma vizsgálata nem lehet eredményes, ha legalább röviden rá nem mutatunk, hogyan értelmezte Marx a történelmet, mi módon járult hozzá, hogy a történelem a társadalmi változások törvényszerűségein alapuló tudománnyá váljon. Azoknak a feladatoknak a teljesítésében, amelyeket Marx halálának századik évfordulójára emlékezve magam elé tűztem, adekvát módszernek azt találtam, hogy Marxról mint történésről általában, illetve az időszerű események történésezéről magának Marxnak a szavait idézve beszéljek, illetve, hogy elválaszthatatlan munkatársához, barátjához, fegyvertársához, Friedrich Engelshez forduljak tanúságtételért. Ez egyúttal arra is kísérlet lesz, hogy Marx halálának évfordulója kapcsán a történészek közvetlenül, eredeti forrásból ismerkedjenek meg Marx hagyatékának olyan elemeivel, melyek ismerete nélkül elképzelhetetlen a történelmi jelenségek marxista módon való értelmezése. E metodológiai megközelítés célja, hogy az olvasók érdeklődését a munkásmozgalom eme óriása alkotó opusának minden oldalú és elmélyült megismerése iránt felkeltse.

Hosszabb ideje tart már Marx és a marxizmus iránt egy olyan viszonyulás, amely nem adja meg a kívánt eredményeket. Mind többen magyarázzák Marxot és a marxizmust, mind több recenzense van Marx elméletének, és mind kevesebben tanulmányozzák közvetlenül, a forrásokon Marxot. Hogy ez milyen elferdülésekhez és manipuláláshoz vezethet, arról legszembetűnőbben a marxizmus—leninizmus sztálini revíziója tanúskodik. Ám nem ez az egyetlen ilyen természetű probléma. A postmarxista történelmi felfogásban megnyilvánuló dogmatizmusról meggyőző módon írt Branislav Đurđev akadémikus. A munkájában¹ közreadott figyelmeztetések ezúttal is nagy figyelmet érdemelnek.

Engels egyébként nem ért egyet Marx műveinek bárminemű elmesélésével. Egy alkalommal, amikor A tőke „feldolgozásával”, „megvilágítá-

sával”, az egyszerű olvasóhoz való „közelebb hozással” bízták volna meg. Engels nagyon energikusan reagált, kifejtve, hogy Marx érthető, nincs szüksége magyarázatra, hanem eredetiben kell olvasni. Engels véleményét teljes egészében magunkévá tesszük és jelen munkánkban igyekezni fogunk tartani magunkat hozzá.

Marx és a történelem

Marx sírjánál tartott gyászbeszéd tervezetében, 1883. március 17-én, Engels a következőket írta: „Marx a felfedezője annak az alapvető törvénynek, amely szerint az emberi történelem mozog és fejlődik; olyan egyszerű és világos törvény ez, hogy úgyszólván pusztá kifejtése elegendő elismerésének biztosításához.”² Karl Marx életrajzában, amit Engels három hónappal később írt (1883 júniusa), Marx hozzájárulását a történelemtudományhoz tovább részletezni: „A sok fontos felfedezés közül, melyekkel Marx a tudomány történetében megörökítette a nevét, itt csak kettőt emelhetünk ki.

Az elsővel Marx a világtörténelem egész eddigi felfogását felforgatta. A történelem egész eddigi szemlélete azon az elképzelésen alapult, hogy minden történelmi változás végső okai az emberek változó eszméiben keresendők, és hogy minden történelmi változás közül viszont a politikai változások a legfontosabbak, ezek uralkodnak az egész történelemben. De azt a kérdést, hogy honnan erednek az emberek eszméi és melyek a politikai változások hajtó okai, nem vetették fel. Csak a francia és részben az angol történetírók újabb iskolájában tört magának utat az a meggyőződés, hogy az európai történelem hajtóereje, legalábbis a középkor óta, a fejlődő polgárság harca a feudális nemességgel, a társadalmi és politikai uralomért. Marx most kimutatta, hogy az egész eddigi történelem osztályharcok története, hogy mindezekben a változatos és bonyolult politikai harcokban csak társadalmi osztályok társadalmi és politikai uralmáról van szó, arról, hogy régebbi osztályok meg akarják tartani az uralmat, új, feltörekvő osztályok pedig ki akarják vívni az uralmat. De hogyan keletkeznek ezek az osztályok és hogyan maradnak fenn? Azoknak a mindenkori anyagi, nyersen érzéki feltételeknek az alapján, melyek között a társadalom az adott korban létfenntartását termeli és kicseréli. (...) Ebből a szempontból kiindulva a legegyszerűbben megmagyarázható minden történelmi jelenség — ha a társadalom mindenkori gazdasági helyzetéről kielégítő ismereteink vannak — amelyek szaktörténetíróinknál persze tökéletesen hiányoznak —, s épp így fölöttébb egyszerűen megmagyarázhatók minden történelmi korszak képzetei és eszméi az illető korszak gazdasági életfeltételeiből és az ezek által megint csak megszabott társadalmi és politikai viszonyokból. Most először helyezték a történelmet valóságos alapzatára; az a kézzelfogható, de eddig teljesen mellőzött tény, hogy az embereknek mindeneke előtt enniük, inniük, lakniuk és ruházkodniuk, tehát *dolgozniuk* kell, mielőtt a hatalo-

mért harcolhatnak, politikával, vallással, filozófiával stb. foglalkozhatnak — ez a kézzelfogható tény most végre történelmi igazához jutott.

A szocialista szemléletre nézve azonban ennek az új történelemfelfogásnak egészen nagy jelentősége volt. Bebizonyította, hogy minden eddigi történelmet osztályellentétek és osztályharcok mozgattak, hogy mindig voltak uralkodó és elnyomott, kizsákmányoló és kizsákmányolt osztályok, és hogy az emberek nagy többsége mindig kemény munkára és csekély élvezetre volt ítélve. Vajon miért? Egyszerűen azért, mert az emberiség minden megelőző fejlődési fokán a termelés még oly kevéssé volt fejlett, hogy a történelmi fejlődés csak ebben az ellentétes formában mehetett végbe, hogy a történelmi haladás nagyjából és egészében egy kicsiny, kiváltságos kisebbség tevékenységére szorítkozott, míg a nagy tömeg arra volt kárhóztatva, hogy a maga szűkös létfenntartásáért megdolgozzék és tetejében még a kiváltságosak egyre bősegebbé váló létfenntartását is előteremtse. De ugyanaz a történelmi vizsgálat, amely eképpen az eddigi — különben csak az emberek gonoszágával magyarázható — osztályuralomnak természetes és értelmes magyarázatát adja, egyben arra a belátásra is vezet, hogy a jelenkor oly roppant mértékben fokozódott termelőerői következtében még az utolsó ürügye is eltűnt — legalábbis a leghaladottabb országokban — az emberek megosztásának uralkodókra és elnyomottakra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra; hogy az uralkodó nagypolgárság betöltötte történelmi hivatását, hogy a társadalom vezetésére nem alkalmas többé, sőt, a termelés fejlődésének akadályává lett, (...) hogy a történelmi vezetés a proletariátusra hárult át, arra az osztályra, amely egész társadalmi helyzeténél fogva csak úgy szabadíthatja fel magát, hogy egyáltalán minden osztályuralmat, minden szolgálatot és minden kizsákmányolást megszüntet.”³

„Marx második fontos felfedezése a tőke és a munka közötti viszony végleges felderítése, más szóval annak a kimutatása, hogy miként zsákmányolja ki a mai társadalomban, a fennálló tőkés termelési módban a munkást a tőkés.”⁴

„Marx felfedezte a mai tőkés termelési mód s az általa létrehívott polgári társadalom sajátos mozgástörvényét is. Az értéktöbblet felfedezése itt egyszerre világosságot teremtett, míg minden előbbi vizsgálat, a polgári közgazdászoké csakúgy, mint a szocialista kritikusoké, a sötétben tévelygett.”⁵

Úgy tűnik, hogy Engels idézett gondolatai Marx hozzájárulásáról a történelemhez mint tudományhoz eleget mondanak, de mindazoknak, akik e kérdésekkel alaposabban meg szeretnének ismerkedni, Engels egy másik munkája, A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig, különösen ennek második és harmadik fejezete elegendő anyagot kínál.

E bevezetést egy olyan megjegyzéssel zárjuk, mely jellemző Marx szerénységére és arra, mennyire nem volt tolatkodó. Önmaga hozzájárulásáról a történelemtudományhoz, Joseph Weydemeyerhez írt levelében Marx, egyebek mellett a következőket írja: „Ami már most engem illet, nem az én érdemem sem a modern társadalomban levő osztályok léte-

zésének, sem ezek egymással való harcának a felfedezése. Polgári történetírók már jóval előttem ábrázolták az osztályok e harcának történelmi fejlődését, polgári közgazdászok pedig az osztályok gazdasági anatómiáját. Ami újat én cselekedtem, az annak bebizonyítása volt, 1. hogy az osztályok létezése *csupán a termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakaszaihoz van kötve*; 2. hogy az osztályharc szükségszerűen a *proletariátus diktatúrájához vezet*; 3. hogy maga ez a diktatúra csak átmenet *valamennyi osztály megszüntetéséhez és az osztály nélküli társadalomhoz.*⁶

A distancia elmélete és Marx

Vladimir Dedijer Tito elvtársról szóló könyvében aktualizálta a „distancia” elméletét, egy egész fejezetet — mintegy ötven oldalt — szentelve ennek a tematikának.⁷ Dedijer erről többek között ezt írja:

„A *Ki írja jobban a történelmet: a kortárs vagy a történész?* című esszében felvettem a kérdést, vajon a modern kor bármelyik forradalmának vagy nagy háborújának a kortársa kiállta-e a történelem próbáját, vagyis a későbbi nemzedékek, nem csupán a történészek, elismerték-e művét tudományos igazságnak. És megállapítottam, hogy ez nem történt meg sem a XVII. századi angol, sem az amerikai, sem a francia, sem bármelyik későbbi forradalom esetében.”⁸ Igazának bizonyítására Dedijer, teljesen alaptalanul, Tito elvtársat is tanúnak és döntőbírónak idézi meg, azt állítva, hogy Tito is az úgynevezett distancia-elmélet híve volt. Erre Tito elvtárs egy levelének mellékes megjegyzését használja fel, melyet Tito elvtárs szeptember 1-jén küldött Dedijernek, Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita című könyve kapcsán. Az említett részlet a következő:

„Az a véleményem, te is egyetértesz azzal, hogy egyes események bemutatása könyvedben nem tekinthető definitívnek, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy végleges ítéletek csak bizonyos távolabbi perspektívából hozhatók.”⁹

A Politikának adott interjújában (a könyvet ért éles bírálatokat és vitát követően) megismételte a distancia-elmélettel kapcsolatos álláspontját, és egyebek mellett a következőket mondja:

„A tudományban köztudott, hogy a forradalmak kortársainak mind-egyeddig nem sikerült ezekről a forradalmakról tartós történelmi értékű műveket írniuk. Ebben közrejátszanak a szubjektivitás, a dokumentumok hiánya, a folyamatok, melyek még tartanak... ezért hangsúlyozom én minduntalan a distancia elvét. (...) Először dokumentumokra van szükséged, hogy aztán, e dokumentumok alapján megvilágíthasd a történelmi folyamatot.

Kérem szépen, hogyan írta Marx A tőkét? Először adatokat gyűjtött a munkásosztály kizsákmányolásáról, tanulmányozta az angol parlamenti

felügyelők jelentéseit, és csak e tények alapján rekonstruálta az egész folyamatot.”¹⁰

Így jut el Dedijer Titótól és Marxtól a distancia-elmélet híveiig. Az eljárás egyik esetben sem korrekt, a Dedijer által kieroszakolt következtetések pedig helytelenek. Elképzelhető-e, hogy Dedijer megfélemlített arról, hogy Marx a kapitalista társadalom *kortársaként* gyűjtötte a kapitalizmussal kapcsolatos anyagot és kortársként írta időálló értékű műveit a kapitalista kizsákmányolás létrejöttéről és működéséről? Marx ugyanígy kortársa volt az 1848—1849-es európai forradalmaknak és a párizsi kommünnek, és egyikről is, másikról is kortársként írt. Ezek a művek ma is ihletők, sok tekintetben utólráhatatlank.

Marx nem volt a distancia-elmélet híve, sőt ellenkezőleg. Éppen a történelem iránti tisztelet és jelentősége miatt, ami a közvélemény formálását, az emberek akcióba vonását illeti. Számos tanulmány, értekezés és cikk, melyet Tito elvtárs írt a munkásmozgalom és a népfelzabadoító háború történetéről, Jugoszlávia háború utáni kiépítéséről, úgyszintén megcáfolja Dedijer tézisének. Marxtól, s éppúgy Titót sem terhelte az a gondolat, hogy ítéleteik „örök érvényűek” lesznek-e, annál kevesbé, mert az örök igazságokról való elmélkedés eleve összeegyeztethetetlen a marxista világnézettel, a marxista tudománnyal és külön a történelemmel. Ők elkötelezett formálói voltak a történelemnek, és nem csupán forradalmi tevékenységükkel, hanem történelmi munkásságukkal is a forradalmat szolgálták.

Engels a distancia-elméletről és Marxnak az időszerű forradalmakat tárgyaló tanulmányairól

Karl Marx *Osztályharcok Franciaországban 1848—1850.* című tanulmányának, 1895-ben megjelent újabb kiadása előszabában (tehát harminc évvel azután, hogy Marx megírta a művet) Engels úgy értékeli, mint Marx első kísérletét „arra, hogy a kortörténet egy részletét materialista felfogásmóddal segítségével az adott gazdasági helyzetből magyarázza meg”, illetve, hogy „a politikai eseményeket végső fokon gazdasági okok hatásaira” vezesse vissza.¹¹

Nyomban e megállapítások után Engels felhívja az olvasó figyelmét mindazokra a nehézségekre, melyekkel a szerző szembe találja magát, ha olyan történések megírására vállalkozik, melyeknek kortársa: „A napi történet eseményeinek és eseménysorozatainak megítélésében sohasem lesz módunk arra, hogy a végső gazdasági okokig menjünk vissza. Még ma is, amikor az idevágó szakasjtó oly dúsan szolgáltat anyagot, még Angliában is lehetetlen lesz az ipar és a kereskedelem menetét a világpiacra, valamint a termelési módszerekben bekövetkező változásokat napról napra úgy nyomom követni, hogy az általános végeredményt ezekből a sokszorosán összekuszálódott és állandóan változó tényezőkből bármely időpontra nézve megállapíthassuk, olyan tényezőkből, amelyek

közül azon felül a legfontosabbak többnyire hosszú ideig rejtve fejtnek ki hatást, mielőtt hirtelenül erőszakosan a felszínen érvényesülnének. *Világos áttekintést egy adott időszak gazdasági történetéről sohasem szerzhetünk azzal egyidőben, csupán utólag, miután az anyag összegyűjtése és megrostálása már megtörtént. A statisztika itt szükséges segéd-eszköz, és ez mindig az események mögött kullog.* A folyamatban levő kortörténetet illetően ezért nagyon is gyakran kényszerülünk majd arra, hogy ezt a tényezőt, a legdöntőbbet, állandónak, a szóban forgó időszak elején talált gazdasági helyzetet az egész időszakra nézve adottnak és változatlanoknak tekintsük, vagy pedig ennek a helyzetnek csak olyan változásait vegyük figyelembe, melyek magukból a nyíltan elének táruló eseményekből erednek, és ezért ugyancsak nyilvánvalóak. A materialista módszer ezért itt nagyon is gyakran kénytelen lesz arra szorítkozni, hogy a politikai összvetkőzéseket visszavezesse a gazdasági fejlődés által adott, készen talált társadalmi osztályok és osztályfunkciók érdekbarcaira, s az egyes politikai pártokról kimutassa, hogy ugyanezeknek az osztályoknak és osztályfrakcióknak többé-kevésbé adekvát politikai kifejezései.

Magától értetődik, hogy *a gazdasági helyzet — minden megvizsgálható folyamat tulajdonképpeni alapja — egyidejű változásainak ez az elkerülhetetlen elhanyagolása okvetlenül hibaforrás. De a napi történet összefoglaló ábrázolásának valamennyi feltétele elkerülhetetlenül rejt magában hibaforrásokat; ez azonban senkit sem tart vissza attól, hogy napi történetet írjon.*¹² (Kiemelve: G. Gy.)

Az időszerű forradalmak és események történelmi értékelésének motívumai

Az idézett részletekből nyilvánvaló, hogy Marx és Engels tudatában voltak azoknak a nehézségeknek és hátráltató körülményeknek, melyek az időszerű események történelmi leírásával járnak. Vajon ebből azt a következtetést vonták le, hogy az egykorú események történelmi elemzésével és tanulmányozásával hancinc vagy ötven évet kell várniuk, ahogy azt Dedijer a distancia-elmélettel kapcsolatos esszéiben és elmélkedéseiben sugallja?

Egyértelmű választ erre a kérdésre Karl Marx történelmi munkáinak gyakorlati példái adnak. *Osztályharcok Franciaországban* című művét, a francia forradalom történelmi értékelését 1849/1850. telén kezdte írni, Londonba való száműzetése első hónapjaiban. 1851. december másodikán Louis Bonaparte államcsínyt hajtott végre. Engels sugallatára, valamint barátja, Joseph Weydemeyer kérdésére Marx már ugyanez év decemberében hozzáfog *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című tanulmánya írásához, és e rendkívüli történelmi munkát 1852 márciusáig be is fejezi. Egy napot sem várt tehát a történelmi distanciára, hanem a politikai esemény rendkívüli jelentősége azonnali cselekvésre sarkallta.

A párizsi kommün a harmadik nagy történelmi esemény Marx életében, melyben közvetve, eszméi és sugallatai révén maga is részt vett. Két nappal a Kommün bukása után a közvélemény megismerkedhetett a közkeletűen *Polgárháború Franciaországban* címen ismert művel. Ez a párizsi kommün hiteles története, mely párhuzamosan íródott a Kommün létezésével és bukásával. Gyakorlatilag egyetlen nap történelmi distancia sem volt az események és megírásuk között, mégis olyan mű született, melyről méltán írja Engels: „Kiváló példája a szerző bámulatos, először a Louis Bonaparte brumaire tizenharmadikájában beigazolt adottságának, amellyel nagy történelmi események jellegét, horderejét és szükségszerű következményeit világosan felfogja olyan időpontban, amikor ezek az események még szemünk előtt játszódnak, vagy épp hogy lezajlottak.”¹³

Számtalan körülmény nehezítette a történelmi események leírását „olyan időpontban, amikor ezek az események még szemünk előtt játszódnak, vagy éppen lezajlottak”. Egyes források hiányosságait minden bizonnyal Marx is érezte, amikor az egykorú történelmi események feldolgozásába fogott, úgy, hogy az olvasóban felvetődik a kérdés: mint a történelem filozófusa, miért foglalkozott egykorú történésekkel, miért nem kizárólag rég múlt idők eseményeit vizsgálta. E kérdés mellé felsorakozik még egy: miért van az, hogy az egykorú történések közül Marx éppen a francia történelem eseményeivel foglalkozik, miért áll figyelme, érdeklődése gyújtópontjában éppen Franciaország.

Az időszerű történelmi események feldolgozásának motívumai Marxnál

Ha sikerül felkutatni, megtalálni a választ arra a kérdésre, miért foglalkozott Marx az időszerű történelmi témákkal, egyidejűleg arra is választ kapunk, miért nem volt Marx — és miért nem lehet a korszerű marxista történész sem — a „történelmi distancia” elméletének híve.

Arra a kérdésre, miért foglalkoztatta Marxot annyira az egykorú francia történelem, Marx legjobb ismerőjétől, fegyvertársától és legközelebb munkatársától, Engelstől kapjuk meg a választ, aki ezt a következőképpen magyarázza: „Franciaország az az ország, amelyben a történelmi osztályharcokat, inkább mint bárhol másutt, mindig a döntésig végigharcolták, ahol tehát a váltakozó politikai formák is, amelyekben ezek mozognak és amelyekben eredményeik összegeződnek, a legélesebb körvonalakban domborodnak ki. Franciaország, amely a középkorban a feudalizmus központja, a reneszánsz óta pedig az egységes rendi monarchia mintaaországa volt, a nagy forradalomban szétrombolta a feudalizmust, és oly klasszikus módon alapozta meg a burzsoázia tiszta uralmát, mint egyetlen más európai ország sem. És a feltörekvő proletariátusnak az uralkodó burzsoázia elleni harca is olyan akut formában lép itt fel, amely másutt ismeretlen. Ezért tanulmányozta Marx nemcsak az elmúlt francia történelmet különös előszeretettel, de a folyamat-

ban levőt is minden részletében nyomon követte, az anyagot jövőbeli felhasználásra összegyűjtötte, s így az események sohasem érték meglepetésszerűen.

Ehhez azonban még egy másik körülmény is járult. Éppen Marx volt az, aki elsőnek fedezte fel a történelem nagy mozgástörvényeit, azt a törvényt, amely szerint minden történelmi harc, akár politikai, akár vallási, filozófiai vagy más ideológiai téren játszódik le, valójában csak a társadalmi osztályok harcának többé-kevésbé világos kifejezése, s hogy ezeknek az osztályoknak a létezését és ezzel összeütközéseiket is viszont gazdasági helyzetüknek a fejlődési foka, termelésüknek a módja és az ezáltal megszabott cseréiknek a módja szabja meg. Ez a törvény, amely a történelem számára ugyanazzal a jelentőséggel bír, mint az energia átalakulásának a törvénye a természettudomány számára — ez a törvény itt is megadta Marxnak a kulcsot a második francia köztársaság történetének megértéséhez. Ezen a történeten próbálta itt ki Marx a maga törvényét, s még harminchárom év elmúltával is azt kell mondanunk, hogy e próba fényesen sikerült.”¹⁴

Marx és Engels figyelme csak a párizsi kommün bukása után helyeződik át Franciaországról Németországra, mert úgy találták, hogy az adott történelmi pillanatban Németország és a német munkásosztály válik a kommunizmus élcsapatává, aminek viszonylagosságát Marx és Engels ugyancsak nem tévesztette szem elől. Erről Engels 1895-ben így írt: „Az 1870—71. háború, valamint a Kommün veresége, ahogy ezt Marx megjósolta, az európai munkásmozgalom súlypontját Franciaországból egyelőre Németországba helyezte át. Franciaországban persze évekre volt szükség, amíg az 1871 májusi érvágást kiheverték. Németországban viszont, ahol a ráadásul még a francia milliárdok áldásával valósággal melegházban növelt ipar egyre gyorsabban fejlődött, még sokkal gyorsabban és kitartóbban növekedett a szociáldemokrácia.”¹⁵ Ez a történelmi fordulópont Marx életének utolsó évtizedében következett be, amikor a német munkásmozgalomban komolyabb sorsfordulók nem voltak, így Marxot semmi sem motiválta különösképpen arra, hogy az egykorú német történelem eseményeire történészként reagáljon. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem követte és nem értékelt a német történelmet. Mindenestre tény, hogy Marxnak az egykorú történelmi eseményekkel kapcsolatos munkái az 1848—1849. francia forradalommal, Louis Bonaparte államcsínyével és a párizsi kommünnel kapcsolatosak.

Az alapvető serkentő erő, mely Marxot arra ösztönözte, hogy nagy történelmi tanulmányokat írjon a még folyamatban levő, vagy éppen lezárult eseményekről, abban a szándékában keresendő, hogy — mint Engels világosan és félreérthetetlenül hangsúlyozza — a történelem újonnan felfedezett mozgástörvényét éppen lezárult történelmi eseményeken ellenőrizze le, amelyek következményei csak csírájukban voltak meg. A Marxot érdeklő mindhárom történelmi esemény közvetlenül érintette a francia munkásosztályt: kettőben (1848/49. és 1871.) aktívan részt vett, a harmadik pedig, Louis Bonaparte államcsínye súlyosbította helyzetét.

Történelmi tanulmányaiiban Marx a munkásosztály ideológusaként reagált, rámutatva a vereség okaira, hogy a jövőben elkerülhessék azokat, megcáfolva mindazokat a rágalmakat és hazugságokat, melyekkel a hivatalos politika és a burzsoá történetírás elárasztotta a közvéleményt.

Marxot nem érdekelte és nem is motiválta, hogy történelmi tanulmányait az örökkévalóságnak írja-e vagy sem, hogy olyan adatokat ad-e, melyek mindörökre fennmaradnak. Annál kevésbé, mert Marx dialektikus filozófiai történelemértelmezésében egyetlen örök kategória a fejlődés, valamint az anyag és a társadalom állandó változása, a történetírás tartós motívuma pedig a proletárforradalmat szolgáló osztályelkötelezettsége volt, a burzsoá ideológia ellen. *A történelem Marx számára az élet tanítómestere volt. Gondosan ügyelt arra, nehogy a burzsoá történetírás félrevezető tanai beszívárognak a proletariátus soraiba, megtörve annak forradalmi lendületét, felhívta a figyelmet a proletárforradalmak tanulságaira, hogy azokra az egész világ munkásosztálya felfigyelhessen és beépíthesse őket forradalmi stratégiájába és taktikájába.* Ebből a szempontból nagyon jelentős Marx, Ferdinand Domel Nieuwenhuishoz intézett levelének egy részlete, 1881. februárjából:

„Egy jövődő forradalom akcióprogramjának doktrinér és szükségképpen fantasztikus anticipálása csak elterel a jelenlegi harctól. A világ hamarosan bekövetkező pusztulásának álma tüzelte az őskeresztényeket a római világbirodalom elleni küzdelmükben és győzelmükben való bizonyosságot adott nekik. Az uralkodó társadalmi rend elkerülhetetlen és szemünk láttára szakadatlanul folyó bomlásának tudományos felismerése és a régi kormánykísértetek által a szenvedélyekbe mind jobban és jobban belehajszolt tömegek, ugyanakkor a termelési eszközöknek óriási méretekben előrehaladó pozitív fejlődése — mindez elegendő kezesség arra, hogy egy valóságos proletárforradalom kitörésének pillanatában adva lesznek közvetlen, legközelebbi (bár bizonyára nem idillikus) módus operandi¹⁶-jának feltételei.

Meggyőződésem szerint még nem érkezett el a kritikus helyzet egy új nemzetközi munkásszövetség megalakítására.”¹⁷

Ignorálhatta-e és ignorálhatja-e a marxista történész, aki tudatában van annak, hogy „egy jövődő forradalom akcióprogramjának anticipálása csak elterel a jelenlegi harctól”, a jelenkor történelmének sorsdöntő pillanatait, megteheti-e, hogy ne írjon róluk, valamiféle distancia-elméletre való hivatkozással? A distancia-elmélet a történelemben végső soron azon erők, azon politikai és osztályérdekek szolgálatában áll, melyek ellene vannak a fejlődésnek, akik a meglévő osztályhelyzet konzerválására törekcsenek. Marx változtatni akart rajtuk, történelmi tanulmányainak ez volt a funkciója.

Az 1848. évi francia forradalom burzsoá értelmzését Marx rendkívül szemléletesen ecseteli: „A februári forradalom *a szép forradalom*, az általános rokonszenvvel kísért forradalom volt, mert az ellentétek, amelyek benne a királysággal szemben kiobbantak, *kifejletlenül*, egyetértően egymás mellett szunnyadoztak, mert a háterüket képező szociális harc

csak légnemű létezéshez jutott, a frázis, a szó létezéséhez. A júniusi forradalom, a rút forradalom, a visszataszító forradalom, mert a frázis helyébe a dolog lépett, mert a köztársaság felfedte magát a fejét a szörnyetegnek, leverve róla az oltalmazó és rejtegető koronát. — Rend! — ez volt Guizot csatakiáltása. Rend! — kiáltotta a guizot-ista Sebastiani, amikor Varsó orosz lett. Rend! — kiáltja Cavaignac, a francia nemzetgyűlésnek és a republikánus burzsoáziának brutális visszhangja. Rend! — dörogték kartácsai, amikor szétszaggatták a proletariátus testét. A francia burzsoázia 1789 óta végbement számtalan forradalma közül egyik sem volt a rend elleni merénylet, mert meghagyta az osztály uralmát, meghagyta a munkások rabszolgaságát, meghagyta a polgári rendet, bármily gyakran cserélődött is ennek az uralomnak és ennek a rabszolgaságnak a politikai formája. Június ehhez a rendhez nyúlt hozzá. Jaj júniusnak!”¹⁸

A burzsoá politikusokkal és történészekkel ellentétben Marx azért ragadott tollat, hogy bemutassa, a júniusi forradalom igenis szép volt, és „csak miután a júniusi felkelők vérében megmártották, lett a trikolor az európai forradalom zászlajává — vörös zászlóvá!

Mi pedig azt kiáltjuk: *Meghalt a forradalom! Éljen a forradalom!*”¹⁹ Ezzel egyidejűleg Marx következő üzenete így hangzik: „A magyar ne legyen szabad, a lengyel se, az olasz se, amíg a munkás rabszolga marad!”²⁰

A burzsoá politikusok és történészek szemében a párizsi kommün is „rút forradalom” volt. A párizsi kommün idején és után a proletárforradalom gyalázása a polgári publicisták és történészek alapvető motívuma volt. Amikor a Kommünről írt, Marxnak ugyanaz volt a célja, mint korábbi tanulmányaival: általános történelmi tanulságok levonása a forradalom előbbre vitele érdekében, megóvni a forradalom tisztaságát a rágalomhadjárattól. Ezt félreérthetetlenül ki is hangsúlyozza:

„Ez a munka leigázására alapozott gyalázatos civilizáció egy új és jobb társadalom önfeláldozó előharcosai felett aratott minden véres dialában túlharsogja áldozatainak jajkiáltását a rágalom uszító lármájával, melyet világszerte fülsiketítő visszhang harsog vissza. A Kommün derűs munkás-Párizsa a »rend« véreinek keze között hirtelen démonok birodalmává változik át. És mit bizonyít e szörnyű változás a világ burzsoá elméinek? Csak azt, hogy a Kommün összeesküvést szőtt a civilizáció ellen! Párizs népe lelkesen áldozza életét a Kommünért; több a halottja, mint amennyit a történelem bármely csatája ismert. Mit bizonyít ez? Csak azt, hogy a Kommün nem a nép saját kormánya volt, hanem egy maroknyi bűnöző uralombitorlása! Párizs asszonyai örömmel áldozták fel életüket a barikádokon és a veszthelyen. Mit bizonyít ez? Csak azt, hogy a Kommün démona Megairálkká és Hekatékká változtatta őket! A Kommünnek a két hónapig tartó osztatlan uralom alatt tanúsított mérsékletéhez csak védekezésének hősiessége fogható. Mit bizonyít ez? Csak azt, hogy ördögi ösztöneinek vérszomját a Kommün hónapokon át gondosan elrejtette a mérséklet és az emberiség álarca mögé, hogy haláltusájának órájában szabadjára eressze!

A munkások Párizsa hősiés önfeláldozásának tüzeben épületeket és emlékműveket is magával rántott a lángokba. Ha a proletariátus eleven testét leigázói darabokra szaggatják, akkor ne számítsanak arra, hogy diadalmasan térhetnek vissza lakhelyük sértetlen falai közé. A versailles-i kormány azt kiáltozza: »Gyűjtogatás!« és ezt a jelszót összes közegeinek fülebe súgja, még a legeldugottabb falukban is, hogy hivatásos gyűjtogatás vádjával mindenütt hajszolják ellenségeit. Az egész világ burzsoáziája nyugalommal nézi a csata után folyó tömegmészárlást, de borzadályal látja a téglá és a malter megszentéségtelenítését.”²¹

„Amikor Thiers hat hétig bombázta Párizst azon a címen, hogy csak olyan házakat akar felgyújtani, amelyekben emberek vannak, ez gyűjtogatás-e? — Háborúban a tűz éppoly jogos fegyver, mint bármelyik másik. Az ellenség birtokában levő épületeket lövik, hogy felgyútsák. Ha védők kénytelenek kivonulni, maguk gyújtják fel, nehogy a támadók oda befészkelhessék magukat. A világ bármelyik reguláris hadseregének harcvonalaiban fekvő épületek elkerülhetetlen sorsa volt mindig, hogy a lángok martalékává legyenek. *De a leigázottaknak leigázóik elleni háborújában, a történelem egyetlen jogos háborújában, ez a világért se legyen érvényes!* A Kommün a tüzet szigorúan védekező eszköznek használta. Azért alkalmazta, hogy elzárja a versailles-i csapatok előtt azokat a hosszú, egyenes sugárutakat, amelyeket Hausmann készakarva tett szabaddá az ágyútűz számára; azért alkalmazta, hogy visszavonulását fedezze, ugyanúgy, ahogyan a versailles-iak előrenyomulásuknál gránátokat használtak, amelyek legalább annyi épületet pusztítottak el, mint a Kommün tüze. Még ma sincs tisztázva, mely épületeket gyújtották fel a védők és melyeket a támadók.” (...) Ha a párizsi munkások cselekedete vandalizmus volt, akkor ez a kétségbeesett védekezés vandalizmusa volt, nem pedig a diadal vandalizmusa, mint az, amelyet a keresztények követtek el a pogány ókor valóban felbecsülhetetlen műremekei ellen; és még ezt a vandalizmust is igazolja a történetíró, mint elkerülhetetlen és viszonylag jelentéktelen kísérőjelenséget annak a titáni küzdelemnek, mely egy új, felemelkedő és egy régi, lehanyatló társadalom között dül. És még kevésbé volt ez olyan vandalizmus, mint Hausmanné, aki lerombolta a történelmi Párizst azért, hogy helyet csináljon a látványosságok Párizsának.”²²

A Párizsi Kommün védelmében, a jövő proletárforradalmának okulására ínt művét Marx a következő szavakkal fejezi be:

„A munkások Párizsát, Kommünjével együtt, egy új társadalom diadalmos előfutárjaként örökké ünnepelni fogják. Mártírjait a munkásosztály nagy szívébe zárta. Hőhértait a történelem már odakötözte ahhoz az örök pellengérhez, amelyről papjaik minden imája sem oldhatja le őket.”

Ezzel Marx gyors és rendkívül hatásos szolgálatot tett a történelemnek. Vagy várnia kellett volna a „történelmi distanciára”?

Marx és a történelem megértésének kulcsa

Engels joggal mutatott rá, hogy Marx felfedezte a történelem megértésének kulcsát és alkalmazta is a sorsdöntő eseményeket taglaló történelmi tanulmányaiban. Ha a történelem alapja és a történelem alapvető mozgatóerejének kulcsa egy társadalom fejlettsége, a termelési mód és a csereviszonyok, érdekes volna legalább egyes részletek által megismerkedni, miként világítja meg Marx ezeket az alapvető jelenségeket történelmi tanulmányaiban. A történelem ily módon való megközelítésének példáit annak tudatában idézzük, hogy nem törekedhetünk teljességre. Célunk azonban nem is ez, hanem hogy az olvasókat Marx műveinek teljességre törő, elmélyült tanulmányozására serkentsük.

Osztályharcok Franciaországban című munkáját, rövid bevezető után (amelyben megmagyarázza tanulmánya célját) Marx a következő mondatokkal kezdi:

„A júliusi forradalom után, amikor a liberális Laffite bankár compère-jét, az orleans-i herceget, diadalmenetben a Hotel de Ville-be vezette, ezt a kijelentést tette: »Mostantól fogva a bankárok uralkodnak.« Laffite a forradalom titkát árulta el.»²³

Rámutatva a forradalom osztályjellegére, Marx szabatosan kifejtette, hogy Lajos Fülöppel a „finánc-arisztokrácia” jutott uralomra Franciaországban, érdeke fűződött hozzá, hogy az állam eladósodjon, mert ez a finánc-arisztokrácia volt a hitelezője, ez fölözte le a hitelek hasznát. Ezt ragyogó elemzés követi, mellyel Marx alátámasztja állítását, majd a következő megállapításra jut:

„A júliusi monarchia nem egyéb volt, mint a francia nemzeti gazdagság kiaknázására alakult részvénytársaság, melynek osztalékai a miniszterek, kamarák, 240 ezer választó és függelékük között oszlottak meg. (...) A kereskedelmet, ipart mezőgazdaságot, hajózást, az ipari burzsoázia érdekeit ez a rendszer szükségképpen állandóan veszélyeztette és csorbította. Az ipari burzsoázia olcsó kormányt, gouvernement és bon marché-t írt zászlajára a júliusi napokban.

Mintegy a fináncarisztokrácia hozta a törvényeket, vezette az államigazgatást, rendelkezett valamennyi szervezett közhatalom felett, uralkodott a közvéleményen a tények és a sajtó révén, ezért minden területen, az udvartól le egészen a café borgne-ig megismétlődött ugyanaz a prostitúció, ugyanaz a szemérmetlen csalás, ugyanaz a kóros szenvedély, meggazdagodni nem a termelés útján, hanem már meglevő idegen gazdagság elcsalása útján; a polgári társadalomnak főként a csúcsein úrrá lett az egészségtelen és léha vágyak féktelen, magukkal a polgári törvényekkel is minden pillanatban összeütköző érvényre juttatása, amelyben a játekából származó gazdagság, természetének megfelelően, kielégülését keresi, ahol az élvezet crapuleux-vé válik, ahol pénz, mocsok és vér egybefolyik. A fináncarisztokrácia a szerzési módjában éppúgy, mint élvezeteiben nem egyéb, mint a lumpenproletariátusnak a polgári társadalom magaslatain való újjászületése.»²⁴

A fináncarisztokrácia uralma a fennálló rend ellen ingerelte mind az ipari burzsoáziát, mind a parasztságot, a gazdasági okok által súlyosbított politikai krízis elmélyülését pedig még két körülmény siettette. Marx ezt a következőképpen írja le:

„Az általános elégedetlenség kitörését végül siettette és a rossz hangulatot lázadássá érlelte két gazdasági világesemény.

Az 1845. és 1846. burgonyavész és rossz termés fokozták az általános erjedést a nép körében. Az 1847. drágaság Franciaországban, akárcsak a kontinens többi részén, véres összeütközéseket idézett elő. A fináncarisztokrácia szemérmetlen orgiáival szemben a nép harca a legszükségesebb létfenntartási eszközökért! Buzancais-ben kivégzik az éhséglázadókat, Párizsban telizabált escroc-kat a királyi család von el a bíróság elől!

A második nagy gazdasági esemény, amely a forradalom kitörését siettette, az angliai általános kereskedelmi és ipari válság volt; e válságot már 1845 őszén jelezte a vasútrészvény-spekulánsok tömeges bukása, majd 1846-ban egy sor közbejött esemény — mint például a gabonavámok küszöbönálló eltörlése, késleltette, végül 1847 őszén kirobbant a londoni nagy gyarmatáru-kereskedők csődjeiben, melyeket nyomban követett a vidéki bankok fizetéseképtelensége és az angol ipari kerületek gyárainak bezárása. E válság utóhatása a kontinensen még nem merült ki, amikor kitört a februári forradalom.

A gazdasági járvány pusztítása a kereskedelemben és az iparban a fináncarisztokrácia egyeduralmát még elviselhetetlenebbé tette.”²⁵

Rendkívül szabatosan és elmélyülten dolgozza fel Marx Louis Bonaparte államcsínyének gazdasági okait *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című tanulmányában. Az alábbi idézet célja, hogy felkeltse az olvasó érdeklődését Marx e művének teljességben való elolvasása iránt. A Louis Bonaparte államcsínyét megelőző gazdasági helyzet vizsgálatának Marx nagy teret és figyelmet szentel, mi helyszűke miatt nem idézhetjük részletesen.

„Igaz, Franciaország 1851-ben afféle kisebb kereskedelmi válságot élt át. Február végén a kivitel csökkenése mutatkozott, 1850-nel szemben, márciusban a kereskedelem senyvedt s a gyárak bezártak, áprilisban az ipari département-ok helyzete éppoly kétségbeejtőnek látszott, mint a februári napok után.”²⁶

Hasonló stílusban és hasonló módon, mind több, Franciaországra és Angliára — mint a legjelentősebb kereskedőállamra — vonatkozó adatot idézve kíséri végig Marx a gazdasági folyamatokat és a konjunktúrát Louis Bonaparte államcsínyéig, ezáltal az olvasó számára érthetővé válik a francia uralkodó réteg és az elnyomott tömegek osztálymagatartása. Ilyen szempontból érdekes, tanulságos és elgondolkoztató az a mód, ahogyan Marx kifejti a társadalmi problémákat az államcsínyt megelőző franciaországi állapotok megalapozott, adatokkal alátámasztott gazdasági elemzéséből. Marx erről így ír:

„Képzelnék el már most a francia burzsoáziát, hogy ezen üzleti pánik

közepette hogyan kínozzák, hogyan rajzzák körül, hogyan kábítják el a kereskedelemtől beteg fejét az államcsínyekről és az általános választójog visszaállításáról szóló híresztelések, a parlament és a végrehajtó hatalom harca, az orleanisták és a legitimisták fronde-háborúja, a kommunista konspirációk Dél-Franciaországban, az állítólagos jacquerie-k Nièvre és Cher départemenet-okban, a különféle elnökjelöltek reklámjai, az újságok vásári jelszavai, a republikánusok fenyegetései, hogy fegyveres kézzel fogják megvédeni az alkotmányt és az általános választójogot, az in partibus emigrált hősök evangéliumai, amelyek azt hirdetik, hogy 1852. május második vasárnapján eljő a világ vége — és megértjük, hogy a burzsoá a fúzió, revízió, prorogáció, konstitúció, konspiráció, koalíció, emigráció, uzurpáció és revolúció e mondhatatlan, zajos konfúziójában eszeveszetten lihegi oda parlamentáris köztársaságának: *Inkább a borzalmas vég, mint a vég nélküli borzalom!*"²⁷

Marx történelmi tanulmányainak időszerűsége

Több mint száz év választ már el bennünket azon történelmi tanulmányoktól, amelyekben Marx azokkal a nagy forradalmi eseményekkel foglalkozik, melyeknek kortársa volt. Olvasásra érdemesek-e ezek ma? Van-e mondanivalójuk a mai élet számára? Nem lepte-e be őket a feledés pora? Pontos-e Dedijer állítása, miszerint „a forradalmak kortársainak mind a mai napig nem sikerült tartós történelmi művet írniuk”? A válasz mindegyik kérdésre kategorikusan igenlő és félreérthetetlenül pozitív.

Marx szóban forgó művei száz év távlatából sem veszítettek semmit sem történetírói aktualitásukból, sem ühlető erejükből. Erejük abban van, hogy a konkrét történelmi művekben egy újszerű történelembölcselet, egy új történetírói módszer bontakozik ki. E módszer ereje és e történelembölcselet megbízhatósága mindenk felett álló. Nem kevés azoknak a történészeknek a száma még ma sem, akik nem fogadják el e történelemfilozófiát — osztályokokból, mert egy más világhoz tartoznak, más eszmékért küzdenek, vagy egyszerűen lustaságból, szellemi renyheségből képtelenek e történelemfilozófia alkotó módon való elfogadására, alkalmazására. Ez teszi Marx műveit rendkívül időszerűkké, ezért kell újra és újra elmélyülni bennük. Egy történész számára a legnagyobb, a legnehezebb feladat elsajátítani ezt a metodológiát, ami óriási szakmunkát, Marx műveinek elmélyült tanulmányozását és a megközelítendő valóság minden oldalú megismerését igényli. Ez pedig nem könnyű és nem egyszerű feladat.

Jegyzetek

- ¹ Branislav Đurđev: Dogmatizam u postmarksističkom shvatanju istorije. Pregled, decembar 1974.
- ² Marx—Engels: Válogatott művek. Budapest, 1977. III. kötet, 426. o.
- ³ Id. 186—187. o.
- ⁴ Id. 188. o.
- ⁵ Id. 428. o.
- ⁶ Id. 691. o.
- ⁷ Vladimir Dedijer: Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Rijeka—Zagreb, 1981. 2. 31—85. o.
- ⁸ Id. 31—32. o.
- ⁹ Id. 37. o.
- ¹⁰ Tito se nije bojao vage istorije. Politika, 1982. márc. 13.
- ¹¹ Marx—Engels: Válogatott művek. Budapest, 1977. I. kötet 344. o.
- ¹² Id. 344—345. o.
- ¹³ Id. III. kötet, 7. o.
- ¹⁴ Id. I. kötet 488—489. o.
- ¹⁵ Id. 351. o.
- ¹⁶ cselekvési mód
- ¹⁷ Marx—Engels: Válogatott művek. Budapest, 1977. III. kötet, 796. o.
- ¹⁸ Id. I. kötet, 278. o.
- ¹⁹ Id. 280. o.
- ²⁰ Id. 279. o.
- ²¹ Id. III. kötet, 49—50. o.
- ²² Id. 50—51. o.
- ²³ Id. I. kötet, 260. o.
- ²⁴ Id. 262—263. o.
- ²⁵ Id. 264. o.
- ²⁶ Id. 465. o.
- ²⁷ Id. 467. o.

Rezime

Marks — istoričar savremenih revolucionarnih zbivanja

U razjašnjenju lika Karla Marksa kao istoričara savremenih istorijskih zbivanja, mora se poći od njegovog shvatanja istorije i njegovog doprinosa tome, da istorija postaje nauka koja se oslanja na zakonitosti društvenih kretanja — izlaže svoje shvatanje autor u uvodnom delu svoje studije, i ovaj sebi postavljen zadatak realizuje obilnim korišćenjem Marksovih dela, pozivajući se često i na dela Marksovog dugogodišnjeg saradnika i saborca, Engelsa. Marksov ključ za razumevanje istorije — parafrazira autor Engelsa — jeste uočavanje, da su stepen ekonomskog razvitka jednog društva, način proizvodnje i razmene dobara baza istorijskih zbivanja i osnovna pokretačka snaga istorije.

Poseban naglasak daje autor potrebi izvornog izučavanja kapitalnih Marksovih dela. Umesto tumačenja Marksovih dela i svakojakih recenzija Marksove teorije, kojih je sve više, potrebno je vratiti se izvorima marksističke teorije — tvrdi autor, ukazujući na različita iskrivljenja i manipulisanja Marksovim

delima, navodeći kao ekstremni primer, staljinističku recenziju postmarksističke teorije.

Druga preokupacija autora jeste razobličavanje teorije istorijske distance, koja je teorija sve više prisutna u našem današnjem trenutku historiografije, a pobuđuje veliko interesovanje ne samo stručnih krugova, već i šire društveno-političke javnosti, naročito povodom rasprava o najnovijem Dedijerovim delima. Svestan svih teškoća istorijskog uobličavanja savremenih događaja, istoričar marksista ipak je u obavezi razraditi (i) događaje, čiji je savremenik — tvrdi autor — i tu svoju tvrdnju podkrepljuje citatima iz Marksovih i Engelsonih dela, koja su u ovom pogledu najkarakterističnija — pre svega: Klasne borbe u Francuskoj, Građanski rat u Francuskoj, Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparta i dr. — pri čemu jasno izlaže i svoj osnovni cilj: pobuditi interesovanje čitaoca za izvorno upoznavanja sa kompletnim delima.

Summary

Marx — Historian of Contemporary Revolutionary Events

In order to clarify the image of Karl Marx as a historian of contemporary revolutionary events, we have to start from how he comprehended history and what was his contribution to this „belief”, so as to history to become a science that relies on the *rule of law* of social trends — the author presents his assertion in his monograph and the tasks that he has formulated in the introduction, he realises by the ample use of the works of K. Marx, also often referring to the works of F. Engels — the lifelong associate and co-fighter of K. Marx. The Marxian key to understand history — as the author paraphrases Engels — is to see that the level of economic development of a society, the means of production and the exchange of goods are the basis of historical events and the fundamental driving force of history.

The author puts a special stress on the need for the authentic study of the major works of K. Marx. Instead of the interpretation of the works of K. Marx or all sorts of reviews, critiques of his theory, that we find more and more, it is important to go back to the sources of the Marxist theory — claims the author, pointing to the fact that there is all kind of distortion and manipulation with the works of K. Marx, citing as an extreme example, the Stalinist critique of the post-Marxian theory.

The other preoccupation of the author is the distortion of the theory of historical distance, which theory is more and more present in today's historiography and arouses a great interest not only in circles of authority, but of the wider socio-political public opinion, especially concerning the debates on the newest works of V. Dedijer. Consciencious of all the difficulties concerning the historical molding of current events, the historian-Marxist should nevertheless work out these events — states the author — and should back up his assertion with quotations from the works of K. Marx and F. Engels, those works which are in this respect the most characteristic — first of all: *The Class Struggle in France*, *The Civil War in France*, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, etc. The author clearly presents his primary aim: to arouse the reader's attention for the authentic acquaintance with the complete creative work of K. Marx and F. Engels.